N. IORGA

AMINTIRI
DIN
ȚARA OLTULUI

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ LA FĂGĂRAȘ

„DATINA ROMÂNEASCĂ", VĂLENII-DE-MUNTE
1936.

N. IORGA

□ □ □

AMINTIRI
DIN
ȚARA OLTULUI

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ LA FĂGĂRAȘ

„DATINA ROMÂNEASCĂ", VĂLENII-DE-MUNTE
1936.

Amintiri din Țara Oltului

— Conferință ținută la Făgăraș (26 April 1936) —

Iubiți ascultători.

Să-mi dați voie să mulțămesc d-lui director al Liceului pentru așa de bunele cuvinte și să explic de ce v'am supărat cu visita mea. Chemat la Sibiiu pentru a vorbi ofițerilor cari se pregătesc pentru gradul de căpitan, am socotit că nu este bine să fac ceia ce se face de obiceiu, adecă să mă suiu într'un tren seara și să mă trezesc dimineața la Sibiiu, ci am luat căruța mea și cu dânsa am făcut un popas la Brașov, unde am vorbit aseară, și unde, neavând glasul mai înainte, l-am recăpătat, pentru că este un Dumnezeu și pentru conferențiari. Cu tot glasul obosit de pe urma unei călătorii așa de lungi ca aceia făcută cu colegii miei din străinătate cari au luat parte la adunarea istoricilor din București, mi-am spus: este atâta vreme de când n'am trecut pe aici, așa încât ar fi o datorie pentru mine să vă văd. Mai ales, cum ani prea mulți nu se întind nici înaintea mea, nici înaintea celor pe urma cărora va veni o lume nouă pe care o doresc mai bună decât a fost aceasta și chiar mai bună decât am înțeles-o eu însumi, e natural să vreau să-i văd. Și, pe de altă parte, cum, ultima oară când eram pe aici, eram într'un rost pe care nu l-am cerut și pe care l-am părăsit cu bucurie și n'am intenția să-l reiau vre-odată, căci este plină lumea de oameni mai buni decât mine, nu vreau să rămâneți supt impresia unei cuvântări care firește că nu era aceia a unui profesor.

Prin urmare vă vorbesc astăzi ca profesor de istorie și, în același timp, ca președinte al Comisiei Monumentelor Istorice.

La castel am stat mai mult de un ceas, am văzut cum zidirea aceasta se reface pentru armată, cum din starea de ruină în care era ajunge să fie din nou o adevărată locuință care să trezească încă și amintirile de odinioară, amintiri despre care o să vorbesc și eu în aceste puține cuvinte. Și am intenția ca și Comisia Monumentelor Istorice, cu ce are și cu ce nu are, cu ce poate cere și cu ce trebuie să i se dea, să contribuie cu ceva pentru ca acest castel, care este una din podoabele țerii noastre, să se ridice la ceia ce a fost în vremurile care nu erau bune pentru noi, dar, pentru castel, au fost une ori mai bune decât zilele de nepăsare de după războiu.

Într'un viitor număr al „Buletinului Comisiunii Monumentelor Istorice“ am să caut să dau o descripţie a castelului: d. Brătulescu, directorul Museului de Artă Religioasă din Bucureşti, care mă întovărăşeşte, ia fotografii pentru aceasta. Poate să scormonesc şi eu în lucrurile pe care le cunosc, pentru a face astfel ceia ce trebuie, şi, atunci, veţi avea o broşură frumos ilustrată în care va trăi şi viaţa ţerii şi aceia a castelului şi a locuitorilor.

Iarăşi, venind acum de la biserica lui Brâncoveanu, mi-am dat sama de nevoia absolută de a spăla pictura care, afară de catapeteasmă, adusă de dincolo de Brâncoveanu însuşi, este o lucrare ardelenească destul de b nă de la sfârşitul secolului al XVII-lea. Pictura aceasta trebuie spălată: pentru aceasta va trebui să mai căutaţi şi d-voastră în pungă, adecă Primăria, şi să vedem ce se poate lua de la Ministeriu. Dar fireşte că, după aceasta, nu se vor aprinde lumânări de parafină şi prin urmare nu va mai fi nevoie ca, după câţiva ani, să se procedeze la o nouă spălare. Picturile au fost făcute pentru a fi văzute, iar nu afumate de o evlavie care poate găsi alt mijloc de manifestare decât acela de a trimete fumul în nasul sfinţilor zugrăviţi sau al credincioşilor cari sânt în ea.

Iată o explicaţie a presenţei mele aici, şi, după aceasta, să-mi îngăduiţi a vă face o scurtă conferinţă istorică despre locul în care vă găsiţi, unii, Făgărăşeni de baştină, iar alţii venind de aiurea dar, aflându-vă aici, vă împărtăşiţi, o bucată de vreme, de ceia ce poate presinta localitatea ca frumuseţă naturală şi, în acelaşi timp, ca monumente istorice.

Deci va fi istorie, dar nu istoria aceia, seacă, rece cu care nouă, oamenilor din generaţia mea, ni se scoate ochii de un tineret încrezut, care crede că a găsit un nou fel de a scrie despre trecut. Istoria este viaţa oamenilor de odinioară, şi trebuie înfăţişată ca viaţă; dacă ai însuşiri de învietor, o scrii, dacă nu le ai, să nu critici pe acei cari le au, ci să faci matematică, să faci inginerie, medicină, să faci lucruri la care nu se cere darul acesta de a aduna rămăşiţile trecutului şi de a face din nou pe oamenii cari au trăit odinioară.

Aşa încât ca un lucru viu vă voiu înfăţişa trecutul acestei localităţi, cum, de altfel, nici aiurea nu m'aş duce niciodată să fac acea istorie sterilisată, lipsită de orice viaţă care nu foloseşte fără îndoială pentru cultura şi desvoltarea unei naţiuni.

I.

Încep cu însuşi rostul acestui oraş şi acestei regiuni. Azi, ca şi oraşul, judeţul însuşi se chiamă Făgăraş, după cetate; însă numele cel vechiu, pe care îl ştie toată lumea, era altul, cuprinzând o regiune foarte întinsă, care samănă în ce priveşte hotarele cu cele de acum: „Ţara Oltului“, şi de la numele de „Ţara Oltului“ putem ajunge la lămuriri care mi se par deosebit de preţioase în ce priveşte vremea cea mai veche a poporului nostru.

Iată, poporul nostru a trăit împărțit în „țerile" acestea, care erau rânduite pe văi și care se numiau deci după râurile care curgeau acolo. Apoi, une ori, numele acestor văi, care au devenit „țări", au fost înlăturate și înlocuite cu altele, de străini sau și de noi înșine.

Înainte de a vă arăta ce a putut să fie Țara Oltului cea mai veche, să vedem ce a putut să însemne ea pentru poporul nostru și din ce vreme putem crede că această „țară" există cu sensul ei deosebit. Pentru că noi nu sântem o adunătură venită în bătaia vântului, cum își închipuie anumite suflete rele și anumite minți înguste; noi sântem împletiți cu pământul acesta și încătușați, am putea zice, împreună cu dânsul, și de aceia l-am eliberat cu sacrificiul tuturor puterilor noastre și sântem gata să întrebuințăm iarăși toate puterile noastre pentru a păstra fiecare bucățică din țărâna aceasta frământată cu sudoare și sânge. De aceia nu este indiferent să știm toți ce rost a avut odinioară Țara Oltului.

Dar să vedem care sânt hotarele acestea în care se înscrie Țara Oltului. Dacă vă uitați la harta acestei frumoase Românii de astăzi în care a nu ni face de cap este o datorie, și trebuie să ne purtăm așa cum ni cere jertfa făcută pentru a o avea și amenințarea care se îndreaptă împotriva acestor hotare, dacă ia cineva, zic, harta aceasta frumoasă a României, o să vadă o Țară a Crișurilor, dar n'o să vadă o Țară a Timișului, căci acolo Timișoara s'a format cu totul altfel. Tot așa n'o să vadă o țară a râului Cerna, căci acolo a fost cetatea ungurească a Mehadiei sau Meediei, din care s'a făcut „Mehedinți", — adecă oameni legați de cetate, căci sufixul *inți* e, ca și sufixul *ieni*, al nostru; se zicea odinioară: Turcii Dunărinți sau Dunăreni, și cutare pe care îl chiamă Gataianțu e doar cineva din Gataia. După aceasta, întâlnim Țara Jiiului, care se desface în trei bucăți: Jiiul Unguresc, Jiiul-de-Sus, adecă Gorjul, și Jiiul-de-jos, adecă Doljul (în slavonește, acesta e sensul). Pe urmă, iată, vine Țara Oltului, care, în vremurile cele mai vechi, a fost întreagă, — adecă partea ardelenească și cea de dincolo erau supt atârnarea aceluiași jude. dar a venit pe urmă cucerirea ungurească, care a stabilit un hotar la mijloc. Din acea singură Țară a Oltului a rămas dincolo județul Olt, pentru că s'a băgat la mijloc Domnul de la Argeș, cu cetatea Argeșului. Deci acolo s'a făcut un județ de alt fel, iarăși în atârnare de cetate,—pentru că județul Argeșului este și al apei Argeșului, dar înainte de toate al cetății și al „curții" Argeșului. După aceia tot după ape se numesc județele: Dâmbovița, Ilfov, Buzău, Râmnicul-Sărat, Putna. Mai departe, în Moldova, nu este așa, ci un singur județ e numit după râu: acel care, odinioară, era Ținutul Moldovei, din care s'a făcut Țara Moldovei, întinzându-se până departe și cuprinzând și alte pământuri. Avem județul Bacău și județul Roman, pentru că a fost acolo cetatea lui Roman-Vodă sau Romașcu, de unde Romașcanii, și capitala Ocnei la Bacău. În ce privește partea răsăriteană a Moldovei, ne-am întins ceva mai târziu. Se găsesc numele de familie Pruteni, Sireteni, dar acolo nu mai este viața de văi, cu județe care pot ajunge „țări", ca în partea ceastălaltă.

II.

Dar Țara Oltului nu represintă numai un nume datorit unui râu care curge, ci un *Stat romănesc* de odinioară: *aici* este marea însemnătate a acestui nume.

Istoria se scrie după documente, dar, când nu e documentul, se pot căuta numirile geografice și amintirile poporului, și numirile geografice ca și amintirile poporului spun ceia ce am spus acuma: un Stat romănesc, întinzându-se pe toată Țara Oltului, pornind deci din adâncul Secuimii, prinzând satele cele vechi care au fost prin aceste părți, și, mai tărziu, la ele s'au adus satele pe care le-au întemeiat sau întărit Voevozii veniți de dincolo. Apoi linia Oltului urmează, ea duce la Turnul Roșu, se înfundă în regiunea muncelelor din Țara-Românească și își taie drumul către Dunăre, pe care, încă de la începutul șederii noastre, am ajuns-o și stăpânit-o. Căci noi avem Dunărea, cum se pomenește prin documente, încă de la jumătatea secolului al XIII-lea, înainte de 1240, când întemeiasem pescăriile de la Celeiu, pomenite într'un document al Cavalerilor Ospitalieri francesi, pe cari regele Ungariei voia să-i așeze acolo. Din fundul Secuimii până la pescăriile de la Celeiu se întâlnia deci o viață românească în județul al cărui nume vine de la judele care era un stăpânitor de pământ.

De câte ori vine cineva să presinte istoria acestei regiuni ca fiind cu temelie străină, iar noi să fi venit așa, în grupe mici, primiți de milă și așezați ca intruși în această regiune, pentru a fi supuși la toate umilințile și apăsările tocmai pentru că am fi niște venetici, conștiința noastră de noi înșine trebuie să știe răspunde oricui și oricând prin ideile adânc pătrunse în sufletul fiecăruia, așa încât fiecare să poată fi un mărturisitor de adevăr istoric și un apărător al drepturilor poporului său. Nu se apără rostul nostru, care acesta dă puterea morală, numai cu propaganda unor ziare, oricât de hotărîtă și oricât de binevenită ar fi propaganda pe care o fac ele; nu se apără numai prin comitete antirevisioniste, ci rostul nostru se apără prin aceia că orice membru al poporului nostru are cunoștința vieții acestui popor în așa fel încât să poată închide orice gură mincinoasă și obraznică. Atâta vreme cât gurile mincinoase și obraznice vor putea vorbi, iar noi nu li vom opune decât numai existența Statului român, atâta vreme stăm destul de rău. Pentru că un Stat se apără cu fiecare din membrii unei națiuni, iar fiecare din membrii unei națiuni trebuie să stăpânească tot ceia ce se cere pentru ca să fie ostaș la locul său în marea oaste care cuprinde pe toți membrii națiunii. De aceia studiile istorice acestea nu sânt o materie care s'o predai la liceu sau la Universitate: ele sânt o hrană sufletească pentru poporul nostru.

Acuma, când oare peste vechea Țară a Oltului s'a așternut stăpânirea străină? În această privință este un lucru foarte interesant

ceia ce a făcut regele Ungariei la începutul secolului al XIII-lea, când a așezat pe cavalerii germani, pe Cavalerii Teutoni ai Maicii Domnului de la Ierusalim, în Țara Bârsei, spunând că Țara Bârsei este o țară „nelocuită“. Când regele Ungariei zicea că o țară este nelocuită, aceasta însemna că nu sânt destui locuitori să-i umple buzunarele lui cu imposite; era un fel de nelocuire fiscală, iar nu țerănească, de oameni simpli cari se îndestulau cu rodul muncii lor și nu aveau ce trebuie ca să contribuie la vistieria țerii, cum contribuiau orașele și lumea din castele. Când s'au așezat acești călugări-ostași germani la Brașov, când au pătruns și la Câmpulung, când s'au strecurat pe valea Buzăului și aveau de gând să ajungă până la Dunăre, pe la 1200, nația noastră a trecut printr'o mare primejdie. Dacă rămâneau Cavalerii Teutoni, dacă regele nu era pretențios și nici ei nu erau așa de năvalnici, luându-și mai multe drepturi decât acelea asigurate prin contract, atunci unde este acuma România veche și unde sânteți d-voastră ar fi fost ceva ca în Prusia. Pentru că în Prusia s'au așezat apoi Teutonii, plecând de aici, și au creat o țară germană. Atunci am avea până la Dunăre cetăți cum sânt cele de acolo, din Prusia: Marienburgul, Torunul, iar populația indigenă ar fi scăpat foarte greu din această stăpânire străină, de pe urma cedării acesteia a Țării Bârsei către cavalerii cari au făcut multă ispravă, dar au plecat peste puțină vreme de acolo.

Ne întrebăm: dacă această regiune ar fi fost pustie, dacă în părțile acestea nu ar fi fost stăpânire românească oarecum închegată, de ce oare s'ar fi mărgenit această acțiune a regelui ungar numai la Țara Bârsei, cu ce li s'a dat în Secuime, din care causă Secuimea este plină de sate cu nume de sfinți catolici date de Teutoni.

Prin urmare, *și aici* nu i-a pus, iar faptul că nu i-a pus și aici înseamnă că era în aceste locuri la 1200 și ceva ca o stăpânire românească.

A trecut mai multă vreme, Cavalerii Teutoni s'au dus, regalitatea ungurească a trăit prin năvălirea Tatarilor în împrejurări foarte grele, și pe la 1240 li s'a dat Cavalerilor francesi, Ospitalierilor, Severinul, toată Țara Oltului de dincolo, cu anumite drepturi și peste Olt, la Argeș. Dar *de regiunea aceasta de aici nu se vorbește nimic*. Și atunci întrebăm iarăși: Țara aceasta a Oltului ardelenesc, care corespunde oarecum cu teritoriul dat Cavalerilor Ospitalieri atunci, de ce nu este pomenită în concesie? Pentru că aici exista acel rost românesc corespunzând tradiției celei mai vechi, era o comunitate țerănească sprijinită pe puterea acestor minunate sate dintre Carpați și dintre Olt. Prin urmare *nu un pământ de dăruit, ci un pământ al cărui vechiu rost popular trebuia respectat,* a cărui democrație trebuia tolerată.

Când, în regalitatea ungurească, s'a pierdut vechea dinastie arpadiană și au venit Francesii cu Carol-Robert, cu Ludovic-cel-Mare, atunci s'a petrecut un lucru care trebuie să vă intereseze mai ales pe d-voastră. Căci, o viață întreagă, mi-am dat silința de

a face ca aceste cunoştinţi ale Istoriei Românilor să nu rămână un lucru închis în cine ştie ce tainiţă cu tot felul de chelari în văţaţi cari nu vor să descuie, ci un lucru care să pătrundă în sufletele tuturora, şi din causa aceasta întrebuinţez un ton popular prin care pot să pătrundă aceste cunoştinţe în orice suflete.

Au venit deci Francesii aceştia, cu alte idei decât ale Arpadienilor. Arpadienii erau regi cari stăpâniau sau colonisau oameni aduşi de aiurea, cum au fost Saşii, cum au fost Teutonii, cum trebuiau să fie Ospitalierii. Aceşti Francesi din neamul Sfântului Ludovic, — pentru că, atunci când în istoria Ungariei se vorbeşte de Ludovic-cel-Mare ca şi cum ar fi fost un rege naţional al Ungariei, să nu credeţi: oamenii aceştia erau Francesi, de şi trecuţi prin Italia —, aveau cu totul altă concepţie decât înaintaşii lor. Ei aduceau concepţia feudală.

Ce înseamnă această concepţie feudală? Că acţiunea Coroanei Ungariei se uneşte cu energia populară din locurile peste care domneşte, din care causă Românii au ajuns să fie nişte *cavaleri ai regelui*. Înainte nu erau, supt Arpadieni, dar supt Angevini Românii s'au ridicat îndată şi au devenit un element militar foarte însemnat, la care regele ţinea în primul rând. Pentru regele frances era indiferent dacă un cavaler este de origine românească sau maghiară; pe dânsul îl interesa numai serviciul militar care se face. S'a creat prin urmare o ţară de ostaşi, de cavaleri supt o dinastie francesă.

Dacă se duce cineva prin părţile Huniedoarei, o să vadă în cutare biserică, la Sângiorgiul pe Streiu, o frescă foarte interesantă, în care sânt zugrăviţi ctitorii: femeia îmbrăcată româneşte, iar, lângă dânsa, bărbatul cu sabia atârnată de gât, ca un *miles,* un ostaş, un cavaler ce este, întocmai ca şi cavalerii francesi din acea vreme. De-asupra, inscripţia este cu litere chirilice şi în slavoneşte, influenţă venită de dincolo, din ţara de alături. Femeia cu cămaşă înflorită şi fotă, cavalerul cu sabia atârnată de gât, influenţa Ţării-Româneşti care se vede în inscripţie, vedeţi ce viaţă românească se ridică pe aici în vremea însăşi a lui Ludovic-cel-Mare, care a sprijinit şi pe Maramurăşeni, vechii ostaşi cari au întemeiat şi Moldova.

Dar Ludovic-cel-Mare a crezut că nu poate militarisa această regiune — şi cetatea este însuşi simbolul acestei militarisări —, numai cu săteni de aici. Şi atunci el a dat Domnului Ţării Româneşti, lui Vladislav-Vodă, această Ţară a Oltului, pomenind în act că este de colonisat, de întemeiat o lume nouă. Dar aceasta nu înseamnă că locurile nu erau pline de locuitori, că ei nu represintau o energie şi o conştiinţă, ci *boierii de dincolo s'au aşternut peste viaţa ţărănească* de aici, şi, pentru a domina această viaţă nouă, s'a clădit cetatea al cării rost vechiu românesc o să-l arăt îndată.

Dar vreau să mă opresc asupra actului acestuia săvârşit pe la 1360, pentru a arăta însemnătatea lui şi pentru timpurile noastre de unire românească. Pentru că *şi aceasta înseamnă tot un fel de unire românească, de şi în hotare mai înguste.* Domnul de dincolo cu sabia, ţeranul de aici cu plugul, cetatea represintând valoarea ostăşească a acestei regiuni. Adecă, pe de o parte, organisarea,

care s'a întemeiat și apărat cu greutate în Domnia Țării-Românești și a Moldovei, unite pe urmă în România veche, iar, pe de altă parte, aici, în Ardeal, o viață țărănească, o „democrație", care însă nu poate sta de sine, ci se cere sprijinită pe tradiția de luptă, de independență, de libertate pe care o aduc țările de dincolo. Cetatea lui Vlaicu-Vodă trăiește până azi în clădirea de mai târziu. În fațada ei se văd două puternice bastioane făcute din cărămidă așezată în lung, care represintă felul de a zidi al Domnilor munteni din vremea lui Vladislav și Mircea. Azi încă vederea este deschisă asupra acestei părți din cetate, și nu este bine să clădească Primăria acolo, pentru că ar astupa cetatea. Ci cetatea trebuie degajată cât se poate mai mult; trebuie să fie aier, spațiu în jurul ei; trebuie, acolo unde sânt rămășițele șanțurilor, o frumoasă grădină publică: în felul acesta un oraș arată înțelegere și iubire pentru trecutul său, dar nu prin aceia că elementul istoric îl înăbușă cu tot felul de creațiuni din timpurile noastre, care, oricâtă aparentă frumuseță aă avea, nici o dată nu pot ajunge la frumusețа lucrurilor de odinioară.

Deci intrând în cetate, se văd imediat urmele castelului muntenesc de Românie liberă, din secolul al XIV-lea. Secolul al XV-lea se afirmă acolo unde în jurul ferestrelor se desfășoară niște linii gotice, ori la întrarea în capela care a fost paraclis al pârcălabilor Domnilor munteni, mergând până la ascuțita imbinare gotică în partea de sus, prefăcută. De atunci vin și scările acelea de lemn, ajuns așa de tare ca piatra, învârtindu-se spre vârf, scările pe care au trecut, pe care s'au strecurat boierii și ostașii Domnilor Țării Românești. Și astăzi legenda așează sălașul de mare restriște, de adâncă durere și desnădejde al Doamnei lui Mihai Viteazul într'o parte din încăperile castelului. În orice s'ar lucra acolo de armată, și cea mai mică urmă din această veche arhitectură gotică pe care o vedem triumfătoare trebuie păstrată cu cea mai mare sfințenie. Atât noi de la București, cât și Comisia din Ardeal, care este supt conducerea unuia din cei mai vechi elevi ai miei, d. Alexandru Lapedatu, va trebui să veghem pentru ca nimic din ceia ce este legat de tradiția Domnilor să nu se prefacă în construcție modernă.

Este bine însă ca asupra păstrării vechiului ei caracter să vegheze fiecare din cetățenii acestui oraș, pentru că nu poate Comisia Monumentelor Istorice să-și dea samă de toate stricăciunile pe care intenții bune, dar neservite de inteligență și gust, le pot face, aici ca și aiurea.

Domnii Țării-Românești însă n'au putut stăpâni totdeauna cetatea, ei au păstrat titlurile de „duci ai Făgărașului și ai Amlașului", adecă ai satelor de lângă Sibiiu, dar au avut de fapt cetatea. Au venit alte vremuri după Angevini: Împăratul Sigismund, urmașul lui Ludovic, era un domn așa de mare, încât nu ar fi lăsat pe „Voevodul" Țerii-Românești să sălășluiască și mai departe în aceste ziduri ridicate de Vladislav. Când a venit puternica, triumfătoare stăpânire a lui Matiaș Corvinul, acesta, odraslă de Români, se înțelegea ca un urmaș a Cesarilor romani și prin ur-

mare nu putea îngădui acasă la dânsul întrarea și rămânerea Domnului de dincolo de munți, pe care credea că-l poate numi și schimba după nevoie.

Așa au mers lucrurile cu cetatea încăpută acum în mânile Voevozilor Ardealului, cari erau supt ordinele regelui Ungariei, până la bătălia de la Mohács, în 1526, când a căzut vechiul regat unguresc și a rămas numai Voevodatul Ardealului. Voevodul Ardealului, Voevod maghiar, era așa de sărac, așa de puțin încunjurat, — Sașii nu-l primiau în cetăți, și el nu avea niciun fel de Curte, niciun tesaur, nici o armată permanentă! Aceasta trebuie s'o știți spune celor cari au fost până ieri stăpânii aici: între un Domn de la București sau Suceava și Iași și între un prinț al Ardealului era o mare deosebire. Domnul din Muntenia și Moldova era stăpân in țara lui: banii veniau la dânsul, oastea era adunată în jurul lui, el avea o Curte și se zugrăvia în biserici cu coroana regală pe cap, considerându-se ca urmașul Impăratului răsăritean din Constantinopole, pe când Ardeleanul era doar o pretențioasă umbră care se opria înaintea oricărui zid săsesc și care întindea mâna să primească de la dietă un ajutor cu care își ținea zilele. Atunci cetatea Făgărașului a decăzut încetul cu încetul. Într'un moment Mihai Viteazul a fost însă el Domnul Ardealului. Mihai a cerut totdeauna cetăți, și între cetățile acestea a vrut Făgărașul, știind foarte bine că această cetate a fost clădită de înaintașii lui, că ea este dreptul, moșia lui. Noi am trăit veac de veac cu această ideie a moșiei: nu furăm de la nimeni nimic, dar ce este al nostru nu-l lăsăm nimănui și nici într'un chip.

Mihai Viteazul, în zilele acelea mari ale lui, când avea Moldova, când i se deschidea drumul către Constantinopol, nu se gândia ce lacrimi vor vărsa Doamna Stanca și copilul Nicolae Pătrașcu între zidurile Făgărașului. A venit momentul însă când din toate părțile au căzut trăsnetele asupra lui, și el s'a apărat până în clipa din urmă ca un om cinstit, viteaz și drept. Țin să o spun aceasta astăzi când stau față în față cu privirea la Mihai Viteazul două cărți: cartea mea, începută de când eram tânăr și mântuită anul trecut, și cartea unui fost elev al mieu, care merge pe drumul acela al istoriei „reci", d. P. P. Panaitescu, în care Mihai Viteazul este înfățișat ca un fals fiu al lui Petrașcu-cel-Bun, mințind o obârșie pe care n'o avea. În loc să fie „viteazul" care taie drum, care se jertfește pentru creștinătate, el ar fi fost o unealtă în mâna marilor proprietari de pământ din Muntenia, — doar cu ceva talent militar și atât. Eu stăruiu însă și aici asupra faptului că Mihai a fost un om întreg, nu numai ca voință, dar și ca gândire, în care se zbătea unul din cele mai puternice suflete pe care le-a dat omenirea. Rămân întru hotărîrea aceasta: el nu e pentru mine un biet bastard, nici o unealtă pe care să-l joace alte interese, ci a avut o politică a lui creștină, și aceasta, de o parte, și imperialismul românesc, opus, de alta, l-au condus până la sfârșit.

Aici, însă, Doamna lui a plâns lacrimi de sânge. Noi nu avem în orașele noastre statui ale femeilor care au jucat un rol însemnat

în viața poporului românesc, dar nu credeți, cu această armată care astăzi reface castelul, că ar fi foarte potrivit ca, în mijloc, să se ridice statuia acestei femei care și-a jertfit averea, liniștea, viața pentru eroul acestui neam, ținând lângă dânsa, ocrotind cu mâna ei de mamă, pe acela pe care Mihai și-l vedea după dânsul Domn al Ţerii-Românești, al Moldovei și al Ardealului? Ar fi fără îndoială un act foarte frumos, și doamnele de aici și oastea de acolo ar putea să ridice acest monument (aplause). În această aprobare a d-voastră eu văd o garanție că va veni vremea când cu toții ne vom aduna în jurul acestui monument de marmoră și vom comemora triumful nostru de azi pe locul unde lacrimi grele au căzut pe pământul cetății în care Doamna a trei țeri nu era altceva decât o întemnițată și o amenințată cu moartea.

După aceia, Făgărașul a încăput din nou în mânile voevozilor maghiari ai Ardealului. Unul dintre dânșii a fost foarte isteț și puternic, dar n'a avut o viață destul de lungă pentru a săvârși lucruri și mai mari decât acelea pe care le-a făcut. Un om care a înțeles că Ardealul, vechiul Ardeal maghiar, nu poate trăi decât sprijinit pe cele două aripi: Ţara-Românească și Moldova. Acum, aripile acestea au încunjurat centrul și-l apără din toate părțile împotriva oricui, dar era o vreme când Ardealul străinilor nu putea trăi fără ajutorul principatelor noastre. Acela a fost Gabriel Bethlen, om înțelept și înțelegător, pentru care a fost și iubitor al nației noastre. Prinț de mare reputație, calvin, el luase în căsătorie o princesă de Brandenburg, pe Ecaterina de Hohenzollern. care a fost, după moartea înainte de vreme a soțului, și regentă în Ardeal. Ecaterina a iubit cetatea, în care i-a plăcut să steie; acolo unde se văd de-asupra unei uși două păsări și o suliță cu inițialele C. B., aceasta înseamnă Caterina de Brandenburg, regenta pentru câtăva vreme a Ardealului.

După aceasta au venit Rákóczeștii, și ei prieteni ai Domnilor noștri, de au stăpânit în cetate până ce Voevodul maghiar al Ardealului a ajuns, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în împrejurările cele mai grele, ca o jucărie în mâna Turcilor.

Când, în sfârșit, a întrat Casa de Habsburg, Imperialii, Nemții, și au pus stăpânire pe Ardeal, în momentul acesta, dincolo, în Ţara-Românească, era ca stăpânitor un om foarte bogat și mândru, care a avut o lungă Domnie până ce a terminat prin chinurile de la Constantinopol și prin căderea capetelor fiilor înaintea tatălui care i-a urmat în moarte: Constantin Brâncoveanu. Brâncoveanu, prin ginerele său, a stăpânit și Moldova, el a avut legături foarte mari în Ardeal, ţiind casa lui în Brașov, moșiile lui în Ţara Bârsei: la Sâmbăta, la Poiana Mărului, rudele lui întinzându-și și ele stăpânirea în aceste părți, de la Ștefan-Vodă Cantacuzino rămâind și numele de Vaida-Recea pentru o parte din satul cu acest nume, și un fiu al lui Mihai Spătarul Cantacuzino, care era unchiul Brâncoveanului, purtându-se și el pe aici. Pe o Psaltire românească din Ardeal este o însemnare, în care cel care scrie pe una din moșiile domnești de dincoace spune că o face supt oblăduirea Măriei Sale Constantin Brân-

coveanu, ca și cum țara ar fi fost, nu a Impăratului, ci a lui Brâncoveanu. In vremea aceia o parte dintre Români au trecut la Unire, și nu este rostul mieu să fac aici o împărțire între dreptatea unora și a altora: dorința mea este ca acei cari aparțin la două confesiuni să-și aducă așa de mult aminte că fac parte din aceiași nație, încât să rămână foarte puțină vreme ca să se gândească la deosebirile confesionale. Dar Constantin Brâncoveanu, în credința lui că are în mână tot Ardealul-de-jos, a clădit frumoasa biserică de aici, pe frontispiciul cărei a spune și ce lună a Domniei lui este, și aceasta are un sens. Înțeleg un Domn străin care clădește o biserică în altă țară: s'ar fi putut scrie că biserica a fost făcută de Brâncoveanu, Domnul țerii vecine; dar inscripția este ca și cum el era stăpânitorul țerii. Domnia lui era dincolo, dar el se știa așa de înrădăcinat în sufletul tuturor credincioșilor, se simția așa de mult simbolul poporului românesc, încât îndrăznia în țară străină să scrie: „Constantin-Vodă Basarabă, Domnul Țerii-Românești, în al zecilea an al Domniei lui".

Dar, pe urmă, o bucată de vreme, Făgărașul a fost adăpostul arhiepiscopiei celei noi pe care catolicismul o scosese din Alba-Iulia și o așezase în mijlocul Românilor. Era în aceasta o izgonire, și Vlădicii, cari nu mai erau acum decât simpli episcopi, au stat aici până s'au mutat la Blaj. Dar în aceasta era și o recunoaștere din partea străinilor. Pe episcopul românesc, fie el și unit, l-au așezat ei unde? În această cetate românească, în această cetate a Oltului, între ai săi. Era, astfel, *o consacrare a caracterului românesc al acestei întregi regiuni.*

După aceia Făgărașul, părăsit de Domn ca și de Vlădică, a decăzut din ce în ce mai mult. Dar, iată, s'au schimbat cu totul vremurile. Am venit noi aici împreună cu viața noastră politică liberă, am întemeiat o țară mărită, o țară dreaptă față de oricine, legală față de orice drept, dar care înainte de toate represintă, nu numai majoritatea celor care muncesc, — și la statistică se trec cei cari muncesc cu un coeficient îndoit, întreit, iar acei cari exploatează munca elementului indigen, aceia întră cu mai puțin, așa că proporția elementului românesc în Ardeal este astfel cu mult mai mare decât dacă s'ar socoti numai pe capete —, dar noi am întrat aici și cu *tot ceia ce ni asigură cea mai veche tradiție a acestui pământ.* Dar trebuie să recunoaștem un lucru: că, *față de vechile noastre centre, față de locurile unde a trăit viața noastră de-a lungul secolelor, n'am avut înțelegere.*

Îmi veți îngădui deci să mântuiu această expunere, poate prea lungă, prin câteva observații de natură critică. Noi am întrat în Bucovina, unde am găsit Cernăuțul, care, ca locuitori, nu este al nostru: orice silință am face, el aparține celor veniți pe urmă. Ne-am așezat acolo, dar noi aveam datoria să ne îngrijim de acele locuri unde era trecutul românesc mai adânc. Aveam datoria să ridicăm cetatea Sucevei, Cernăuțul rămâind acolo în margene pentru cine este înăuntrul lui, iar noi să cinstim cetatea lui Ștefan-cel-Mare. Ne-am așezat în Basarabia, unde avem Orheiul, Soroca, —

nu vorbesc de Hotin, care este în hotar și ar putea fi primejduit —, avem atâtea locuri de veche viață românească unde au stat pârcălabii Domnilor Moldovei. Dar ne-am băgat în Chișinău, un sat de odinioară, unde s'au amestecat rasele, apoi Rușii, luând ceia ce a devenit „Basarabia" lor, au tras străzi largi printre casele sămănate ici și colo, și pe urmă toată Jidovimea s'a băgat acolo. Am venit în Ardeal: de ce ne-am înfundat în Cluj? Clujul nu este orașul cel mai frumos din Ardeal; tradiția gotică a Sașilor se păstrează doar în biserica mare din centru, iar tot restul este o colecție de zidiri oarecare, care n'au niciun fel de frumuseță. Mai este și un loc în care, în anumite luni din an, este o căldură extremă și în altele un frig excesiv, Someșul care-l străbate nu are frumuseța apelor care vin din munte. Populația este alcătuită din Unguri creștini și Unguri mosaici. Și acolo am îngrămădit toate clădirile școlare, făcând dintr'însul centrul cultural al nostru. Ducem de atâta vreme o luptă pentru a face acolo o cetate sufletește românească fără a izbuti decât în foarte mică măsură. Pe cînd și aici datoria noastră era să căutăm locurile în care s'a pus pecetea strămoșilor, în care sate românești puternice stau de jur împrejur.

Aici, în Făgăraș, pe urmele lui Vlaicu-Vodă trebuia să fie așezată o nouă cetate de Scaun. Știu că anumiți amatori de îmbogățire răpede voiau să mute Bucureștii la Făgăraș, ceia ce este imposibil și ar fi și un păcat față de tradiția represintată de București: nu se improvisează un oraș într'un loc unde până atunci a fost numai o așezare destul de modestă. După câte jertfe am făcut însă pentru Cluj, el nu mai poate fi părăsit, dar este un mijloc de a întări un oraș care poate fi românesc și de a slăbi un altul care nu va putea fi românesc: îi ieai încetul cu încetul așezămintele de căpetenie, și viața merge aiurea împreună cu dânsele.

Multe lucruri se vor schimba în România, multe lucruri pe care bătrânii nu vor să le admită, pe care tinerii nu le văd încă, dar lucrurile acestea, supt apăsarea vremurilor, se vor săvârși. Și eu cred că voiu trăi să le văd. Am văzut multe minuni și voiu trăi să mai văd una, chiar dacă de data aceasta, nu voiu ajuta, cum am ajutat la alte minuni. Voiu trăi să văd minunea ca această țară să se întărească pentru noi cu tot ceia ce este viață românească într'însa.

